

Ewa Piotrowska

Biblioteka Główna
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Płonące biblioteki – zagłada dziedzictwa kulturowego

„[...] who kills a man kills a reasonable creature, God’s image;
but he who destroys a good book, kills reason itself,
kills the image of God, as it were in the eye.”

John Milton¹

Streszczenie: W artykule przedstawiono zagadnienie podpalania bibliotek, począwszy od czasów starożytnych aż do współczesności, ze szczególnym uwzględnieniem wieku XX i XXI. Pożary książnic były często planowaną destrukcją dziedzictwa kulturowego i śladów przeszłości. Biblioteki płonęły też wskutek działań najeźdźców w trakcie konfliktów zbrojnych. Omówiono niszczenie bibliotek na całym świecie oraz sposoby ich ochrony przed pożarami. **Słowa kluczowe:** niszczenie bibliotek, pożary bibliotek, palenie książek, unikalne kolekcje bibliotek, ochrona zbiorów bibliotecznych.

W literaturze angielskiej wśród niektórych autorów funkcjonuje termin *libricide*, oznaczający niszczenie, zabijanie książek (przez analogię do słów *homicide* – ang. zabójstwo, czy *genocide* – ang. ludobójstwo)². Angielski poeta John Milton w 1644 r. użył słów o niszczeniu książek w kontekście cenzury, ale słowa te, będące mottem niniejszego artykułu, dobrze obrazują, co oznacza każda destrukcja książek. Z kolei w XIX w. niemiecki poeta Heinrich Heine antycypował tragiczne wydarzenia z lat 30. i 40. XX w. w słowach: „[...] dort wo man

¹ „[...] kto zabija człowieka, zabija istotę rozumną, stworzoną na obraz Boga, lecz kto niszczy dobrą książkę, zabija rozum sam w sobie, obraz Boga w samej swej istocie.” Cytat za: Milton John, *Areopagitica: Mowa Pana Johna Milтона W Obronie Wolności Druku Do Parlamentu Anglii*, tłum. Joanna Rzepa, Warszawa, 2012, s. 32. John Milton (1608–1674) – angielski poeta, autor poematu epickiego *Paradise Lost (Raj utracony)*; w 1644 r. opublikował traktat przeciwko cenzurze, w obronie swobodnej wymiany myśli pt. *Areopagitica: A Speech Of Mr. John Milton For the Liberty of Unlicensed Printing To the Parliament of England*.

² Zob. Knuth Rebecca, *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*, Westport 2003.

Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen“³. Niszczenie książek, w tym ich palenie, miało miejsce na przestrzeni dziejów. Przyczyną tych działań była chęć zagłady śladów przeszłości, gdy pojawiały się nowe reżimy polityczne, a także cenzura niewygodnych ideologicznie czy religijnie treści. Książki płonęły również w trakcie działań wojennych i zamieszek. W artykule zostaną przedstawione pożary bibliotek powstałe z winy człowieka, które zniszczyły unikalne kolekcje od starożytności do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem wieku XX i XXI.

Od starożytności do XIX w.

Już od czasów antycznych biblioteki były celowo niszczone przez fanatyków religijnych, wyznawców określonej ideologii czy dyktatorów. Wiele unikalnych kolekcji i dokumentów zostało bezpowrotnie utraconych w pożarach wywołanych przez człowieka.

W ogniu przepadły zbiory, ufundowanej w 331 r. p.n.e. przez Ptolemeusza, Biblioteki Aleksandryjskiej, będącej największą i najbardziej znaczącą księżnicą antycznego świata, repozytorium wiedzy i sztuki. Najwięksi uczeni, myśliciele i artyści, przedstawiciele różnych cywilizacji odwiedzali to miejsce, by studiować i wymieniać idee. Według różnych źródeł biblioteka posiadała od 200 000 do 700 000 zwojów. Naukowcy do tej pory nie mają pewności, w jaki sposób i przez kogo Biblioteka Aleksandryjska była zniszczona. Została ona prawdopodobnie popalona podczas oblężenia Aleksandrii przez wojska Juliusza Cezara w 48 r. p.n.e. w czasie Bitwy o Nil. Juliusz Cezar miał użyć ognia do podpalenia okrętów w porcie, a następnie pożar rozprzestrzenił się z doków i zniszczył część miasta, w tym bibliotekę. Inna z hipotez zakłada, że pod koniec IV w. cesarz Teodozjusz i patriarcha Aleksandrii — Teofilus nakazali zniszczyć bibliotekę jako centrum pogańskiego nauczania. Sądzono też, że osobą odpowiedzialną za destrukcję księżnicy mógł być muzułmański kalif Omar, który rozkazał spalić bibliotekę po zdobyciu miasta podczas podboju Egiptu w 640 r. Nie ma ostatecznych dowodów na podpalenie Biblioteki Aleksandryjskiej przez chrześcijan lub muzułmanów. Najprawdopodobniej proces upadku księżnicy następował przez wieki, a przyczyniły się do niego ewentualne pożary⁴.

Krucjaty, podboje i wojny religijne przyczyniły się do zniszczenia unikalnych kolekcji w kolejnych stuleciach. W 1109 r. po zdobyciu syryjskiego miasta Tripolis (obecnie w Libanie) krzyżowcy spalili legendarną bibliotekę Dar al-Ilm. Zbiory księżnicy liczyły według różnych źródeł od 100 000 – 3 000 000 wolumi-

³ „Gdzie się pali książki, dojdzie w końcu do palenia ludzi”. Słowa Hassana, bohatera opublikowanej w 1821 r. tragedii Heinego pt. *Almansor*, której akcja rozgrywa się po upadku muzułmańskiej Grenady. Henrich Heine (1797–1856) — poeta niemiecki żydowskiego pochodzenia.

⁴ Higgins Colin, *The destruction of the Library of Alexandria as myth and metaphor*. In: Collier Mel (ed.), *What do we lose when we lose a library?: proceedings of the conference held at the KU Leuven 9–11 September 2015*, Leuven, 2016, s. 69–75.

Zdj. 1. Josefsplatz w Wiedniu. Pożar Hofburga w 1848 r. Źródło: <https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hofburg-Fire-Court-Library-Zoology-Cabinet-1848-10-31.jpg> [dostęp: 2019-01-25].

nów, w tym 50 000 egzemplarzy Koranu i 80 000 komentarzy do Koranu, a pracowało w niej 180 kopistów. Tripolis stanowiło centrum handlu i masowej produkcji książek oraz znane było z licznych księgozbiorów prywatnych i publicznych. Zamożni mieszkańcy kupowali książki i zakładali biblioteki, przekazywane następnie do Dar al-Ilm, która uważana była za jedną z najważniejszych księżnic odwiedzaną przez uczonych i pisarzy zagranicznych⁵.

Po destrukcji Biblioteki Aleksandryjskiej jedną z ostatnich wielkich księżnic antycznego świata była Biblioteka Cesarska w Konstantynopolu, ufundowana w IV w. przez cesarza rzymskiego Konstantyna II. Gromadziła ona wiedzę Greków i Rzymian oraz teksty pisarzy chrześcijańskich. W 1204 r. podczas czwartej krucjaty została spalona przez atakujących Konstantynopol Franków i Wenecjan. Potem istniała jeszcze do podboju miasta przez Turków w 1453 r., kiedy to ostatecznie jej zbiory uległy rozproszeniu⁶.

W 1499 r., w kilka lat po zakończeniu rekonkwisty czyli walki o wyparcie muzułmanów z Półwyspu Iberyjskiego, zniszczona została biblioteka Madras, pierwszego uniwersytetu w hiszpańskiej Grenadzie. Z rozkazu kardynała Cisnerosa na placu przy katedrze spalono 24 000 książek w języku arabskim. Wybudowana w 1349 r. Madrasa była jedynym na terytorium Al-Andalus cen-

⁵ Erünsal İsmail E., *Libraries in the Ottoman Empire and Turkey*. In: Kalin Ibrahim, *The Oxford Encyclopedia of Philosophy, Science, and Technology in Islam*. Vol. 1, Oxford, 2014, p. 473.

⁶ *Imperial Library of Constantinople*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/Imperial_Library_of_Constantinople [dostęp: 2019-01-25].

trum studiów koranicznych. Studiowano tu: teologię, prawo, medycynę, astronomię, logikę, matematykę i mechanikę⁷.

Konflikty i powstania w XIX w. były przyczyną destrukcji kolekcji w Ameryce i w Europie. W 1814 r., w czasie trwającej w latach 1812–1815 wojny brytyjsko-amerykańskiej, wojska brytyjskie podpaliły budynek Kongresu w Waszyntonie i mieszczącą się tam wówczas Bibliotekę Kongresu. Zniszczonych zostało 3000 książek i map⁸. Była to zemsta Brytyjczyków za podpalenie w 1813 r. brytyjskiej biblioteki i archiwum w kanadyjskim Yorku (obecnie Toronto).

W Wiedniu podczas Wiosny Ludów w 1848 r. podpalono Hofburg — pałac cesarski, w którym mieściła się cesarska Hofbibliothek. Podczas pożaru ucierpiały kolekcje muzealne⁹.

Lata 1914–1945

Szczególnie tragiczny dla losów bibliotek stał się wiek XX. Dwie wojny światowe, reżimy totalitarne oraz zamieszki na tle religijnym i etnicznym doprowadziły do zniszczenia wielu unikalnych kolekcji w Europie i w Azji.

Symbolem destrukcji dziedzictwa kulturowego w czasie I wojny światowej stało się spalenie Biblioteki Uniwersytetu w belgijskim mieście Leuven. W 1914 r. Niemcy podłożyli ogień pod założoną w 1636 r. bibliotekę. W wyniku pożaru spłonęło 1000 manuskryptów, 800 inkunabułów i ponad 250 000 książek. Zgodnie z Traktatem Wersalskim Niemcy musieli wyposażyć spaloną przez siebie bibliotekę w książki oraz manuskrypty i inkunabuły równej wartości, jak te utracone w 1914 r. W latach 1920–1933 kupiono prawie 40 prywatnych księgozbiorów, należących do niemieckich naukowców, a następnie przesłano je do Leuven. Wiele starych książek otrzymano z Bayerische Staatsbibliothek w Monachium, posiadającej kolekcje po sekularyzacji zakonów w XIX w. Niemcy wywiązywali się skrupulatnie z zobowiązania i jako rekompensatę dostarczyli 1770 rzadkich książek i manuskryptów, ale w roku 1940 biblioteka spłonęła po raz drugi, a straty wyniosły prawie 1 000 000 woluminów. Z pożaru uratowano tylko niektóre manuskrypty, jeden inkunabuł oraz od 10 000 – 15 000 książek¹⁰.

W pierwszej połowie XX w. pożary zniszczyły też księżnice w innych europejskich krajach. Przed wybuchem hiszpańskiej wojny domowej w 1931 r. spłonęło w Madrycie wiele bibliotek klasztornych i kościelnych podpалonych przez antyklerykałów. W 1938 r. w trakcie wojny domowej ogień poważnie uszkodził Bibliotekę Uniwersytetu w Walencji¹¹.

⁷ *Madrasah of Granada*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/Madrasah_of_Granada [dostęp: 2019-01-25].

⁸ *Library of Congress*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Congress [dostęp: 2019-01-25].

⁹ *Hofburg fire*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/Hofburg_fire [dostęp: 2019-01-25].

¹⁰ Derez Mark, *The flames of Leuven: a library as a cultural icon and political vehicle*. In: Collier Mel (ed.), *What do we lose when we lose a library?: proceedings of the conference held at the KU Leuven 9–11 September 2015*, Leuven, 2016, s. 31.

¹¹ *University of Valencia*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/University_of_Valencia [dostęp: 2019-01-25].

W 1933 r. na terenie Niemiec i Austrii studenci zapoczątkowali kampanię przeciwko książkom nieodpowiadającym „niemieckiemu duchowi”. Bibliotekarze wierni ideom nazistowskim przygotowali czarną listę zakazanych pozycji, które stanowiły 10% kolekcji bibliotek publicznych. „Zakazana literatura” obejmowała m.in.: prace autorów krytykujących Niemcy, literaturę marksistowską, bolszewicką, żydowską, pacyfistyczną itp. W wielu miastach rozpoczęto akcje „oczyszczania” bibliotek publicznych z książek znajdujących się na czarnej liście, na której pojawiły się tytuły ponad 130 autorów niemieckojęzycznych i obcojęzycznych, m.in.: Augusta Bebela, Bertolda Brechta, Maxa Broda, Ilji Ehrenburga, Zygmunta Freuda, Heinricha Heinego, Ernesta Hemingwaya, Jacka Londona, Heinricha Manna, Thomasa Manna, Karola Marksa, Ericha Marii Remarque’a, Stefana Zweiga i wielu innych. W dwudziestu większych miastach niemieckich dokonano następnie publicznego spalania na stosach zakazanych pozycji. W Berlinie na Opernplatz (teraz Bebelplatz) naziści spalili ponad 20 000 książek¹². W miejscu tym obecnie znajduje się podziemny pomnik – puste półki, na których mogłoby pomieścić się 20 000 książek oraz tablica ze słowami Heinricha Heinego: „[...] dort wo man Bücher verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen”¹³.

Podczas II wojny światowej spalonych zostało wiele bibliotek, straty poniosły wszystkie strony konfliktu¹⁴. Wiele księżnic spłonęło w 1940 r. w czasie Bitwy o Anglię. W 1941 r. w serbskiej Bibliotece Narodowej w Belgradzie w wyniku niemieckich bombardowań spalonych zostało 500 000 woluminów, w tym: ponad 1400 cyrylickich manuskryptów od X–XVIII w., inkunabuły, książki wydane w latach 1832–1941, archiwa tureckich dokumentów na temat Serbii oraz kolekcja 4000 czasopism¹⁵. Zniszczono także księżnice w innych krajach. Np. we Włoszech w 1943 r. Niemcy podłożyli ogień pod Bibliotekę Uniwersytecką w Neapolu w wyniku czego spłonęło około 200 000 woluminów. W 1944 r. naziści spalili 80 000 książek i manuskryptów z biblioteki Royal Society w Neapolu¹⁶. W latach 1943–1945 miasta III Rzeszy były bombardowane przez Amerykanów i Brytyjczyków, a w pożarach zniszczonych zostało setki księżnic niemieckich. Ucierpiała m.in. założona w 1558 r. Bayerishche Staatsbibliothek w Monachium, w której w czasie nalotów dywanowych zostało spalonych 500 000 woluminów¹⁷.

¹² *Palenie książek w Niemczech w 1933 roku*, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Palenie_ksi%C4%99zek_w_Niemczech_w_1933_roku [dostęp: 2019-01-25].

¹³ Zob. przypis 3.

¹⁴ *List of libraries damaged during World War II*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_libraries_damaged_during_World_War_II [dostęp: 2019-01-25].

¹⁵ *National Library of Serbia*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/National_Library_of_Serbia [dostęp: 2019-01-25].

¹⁶ *List of libraries damaged during World War II*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_libraries_damaged_during_World_War_II [dostęp: 2019-01-25].

¹⁷ *Bawarska Biblioteka Państwowa*, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Bawarska_Biblioteka_Pa%C5%82wowa [dostęp: 2019-01-25].

Biblioteki polskie spalone w latach 1939–1945

Tragiczny los spotkał księgozbiory polskie, gdyż głównym celem niemieckich okupantów stało się unicestwienie kultury polskiej, a co za tym idzie, także bibliotek. Tysiące książek zostało zagrabionych, wywiezionych, zmielonych na makulaturę lub spalonych. Trudno oszacować poniesione przez Polskę szkody, w tym przedstawić dokładną liczbę spalonych woluminów, ale szacuje się, że ogólne straty bibliotek polskich w czasie II wojny światowej wynoszą około 12 300 000 egzemplarzy z 20 600 000 według stanu z 1939 r. Dane te dotyczą tylko bibliotek zarejestrowanych na terenie Polski w granicach z 1945 r.¹⁸ Polskie księżnice straciły podczas wojny wiele cennych zbiorów specjalnych, w tym 105 000 rękopisów¹⁹, 75 000 starych druków²⁰, 242 000 dokumentów ikonograficznych²¹, 131 000 zbiorów kartograficznych²². Okupanci niemieccy spalili wiele księżnic posiadających bezcenne dla kultury polskiej zasoby, w tym unikalne kolekcje warszawskie: Bibliotekę Ordynacji Przeździeckich, Bibliotekę Ordynacji Krasieńskich, Bibliotekę Ordynacji Zamojskiej, Bibliotekę Załuskich, Bibliotekę Publiczną Warszawy, Bibliotekę Narodową i wiele innych. Łączne straty w bibliotekach warszawskich wyniosły 3 600 000 woluminów, co stanowiło 60% stanu z 1939 r.²³

Biblioteka Ordynacji Przeździeckich założona została w 1842 r., a od 1892 r. mieściła się w Warszawie w pałacu Przeździeckich przy ulicy Foksal. W 1939 r. pałac i biblioteka zostały spalone. W tym czasie zbiory biblioteczne liczyły około 60 000 woluminów, 500 rękopisów, 10 000 rycin i rysunków, 350 map i atlasów. Nieliczne ocalałe zasoby przeniesiono do znajdującej się w pobliżu kamienicy, gdzie były jeszcze nielegalnie udostępniane do 1944 r., kiedy to budynek spłonął w powstaniu warszawskim²⁴.

Biblioteka Ordynacji Krasieńskich powstała w 1844 r. z inicjatywy hrabiego Wincentego Krasieńskiego. W latach 1912–1914 wybudowano nowy gmach przy ulicy Okólnik w Warszawie. W 1939 r. podczas obrony stolicy zniszczona została czytelnia i część wystawowa budynku. W 1941 r. gmach został przeznaczony na Staatsbibliothek Warschau i zgromadzono w nim zbiory specjalne Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. W 1944 r. w budynku na Okólniku znajdowało się około 300 000–400 000 wolu-

¹⁸ Bieńkowska Barbara [et al.], *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, Warszawa, 1994, s. 352.

¹⁹ Tamże, s. 393.

²⁰ Tamże, s. 395.

²¹ Tamże, s. 397.

²² Tamże, s. 399.

²³ Zob. Meżyński Andrzej, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, Warszawa 2010; Łaskarzewska Hanna, *Biblioteki warszawskie w latach okupacji. Zasady działania, straty księgozbiorów*. W: Fałkowski Wojciech (red.), *Straty Warszawy 1939–1945. Raport*, Warszawa, 2005, s. 535–563.

²⁴ *Biblioteka Ordynacji Przeździeckich*, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Ordynacji_Przeździeckich [dostęp: 2019-01-25].

Zdj. 2. Fasada gmachu Biblioteki Ordynacji Krasieńskich w 1945 r.

Źródło: <https://warszawa.fotopolska.eu/531504,foto.html> [dostęp: 2019-01-25].

minów, w tym 80 000 książek wydanych przed 1801 r. Zasoby z Biblioteki Narodowej zawierały: ponad 200 inkunabułów, 6700 książek z XVI w., 12 000 książek z XVII w., 35 000 z XVIII w. Podczas powstania warszawskiego budynek został zbombardowany i kolekcje znajdujące się na wyższych piętrach spłonęły, ale najcenniejsze pozycje ulokowane w piwnicach były wciąż bezpieczne. Po poddaniu się powstańców całość ocalałych zbiorów została spalona przez Niemców, wbrew warunkom kapitulacji, które mówiły o zachowaniu dóbr kultury miasta. Na Okólniku spalonych zostało łącznie: 26 000 rękopisów, 2500 inkunabułów, 80 000 starych druków, 100 000 rysunków i grafik, 50 000 nut i teatraliów, mapy, atlasy, część katalogów i inwentarzy. Z ruin uratowano tylko nieliczne dokumenty, głównie stare druki obce i druki nowsze. Ocalałe zbiory zostały po wojnie przeniesione do Biblioteki Narodowej²⁵. Dzięki solidnej konstrukcji sam budynek przetrwał i został odbudowany w latach 1945–1950. Do 1989 r. znajdowały się w nim pracownie Biblioteki Narodowej, a obecnie stoi pusty.

Biblioteka Ordynacji Zamojskiej w Warszawie powstała w 1811 r. i była jedną z najcenniejszych kolekcji polskich. Przed wojną liczyła około 120 000 woluminów. Zbiory zostały częściowo zniszczone podczas pożaru w trakcie bombardowań miasta

²⁵ Biblioteka Ordynacji Krasieńskich w Warszawie, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Ordynacji_Krasieńskich_w_Warszawie [dostęp: 2019-01-25].

w 1939 r. W czasie powstania warszawskiego w 1944 r. Niemcy podpalili bibliotekę, a z unikalnej kolekcji ocalało tylko jakieś 1800 inkunabułów i druków z XVI w. oraz archiwum Zamoyskich, czyli 1,5% przedwojennego księgozbioru²⁶.

W 1944 r. w ogniu przepadł też księgozbiór założonej w 1747 r. Biblioteki Załuskich. Po upadku powstania kościuszkowskiego zbiory zrabowali Rosjanie i przewieźli do Petersburga. Po I wojnie światowej na mocy traktatu ryskiego część zasobów wróciła do Polski i była stopniowo włączana do Biblioteki Narodowej. Kolekcja ta spłonęła wraz z innymi zbiorami Biblioteki Narodowej²⁷.

Ogromne szkody poniosła Biblioteka Narodowa w Warszawie, która w 1939 r. liczyła około 770 000 woluminów, w tym 82 000 starych druków i 52 000 rękopisów. Jak się szacuje, księżnica straciła w czasie wojny około 40% zbiorów, w tym 90% zbiorów specjalnych, które spłonęły w gmachu Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Pierwsze straty poniosła biblioteka już w 1939 r. podczas oblężenia Warszawy, kiedy to w ogniu przepadło około 800 rękopisów, których nie ewakuowano z Centralnej Biblioteki Wojskowej. Po powstaniu Staatsbibliothek w gmachu Biblioteki Ordynacji Krasieńskich znalazło się ponad 28 000 rękopisów z Biblioteki Narodowej, które przetrwały powstanie warszawskie, ale zostały spalone przez wojsko niemieckie już po klęsce powstańców i ewakuacji ludności cywilnej ze stolicy. Z unikalnej kolekcji Biblioteki Narodowej z wojennej pożogi ocalały najcenniejsze cymelia. W 1939 r. *Kazania świętokrzyskie* z przełomu XIII/XIV w., *Psalterz floriański* z końca XIV w., iluminowane rękopisy średniowieczne, autografy utworów Fryderyka Chopina i inne unikatki wywieziono z Warszawy i przez Rumunię oraz Francję drogą morską przewieziono do Kanady. Rząd kanadyjski zwrócił je w 1959 r.²⁸

W styczniu 1945 r. na kilka godzin przed ewakuacją hitlerowcy podpalili magazyny Biblioteki Publicznej przy ulicy Koszykowej w Warszawie, gdzie spłonęło 300 000 książek. Z kolei powstała w 1919 r. Centralna Biblioteka Wojskowa utraciła podczas wojny 99% zbiorów (406 000 z 409 000 woluminów). Spalone zostały zasoby Biblioteki Wielkiej Synagogi (25 000 woluminów), Biblioteka Warszawskiego Towarzystwa Medycznego (60 000 pozycji) oraz wiele prywatnych i publicznych kolekcji w mieście²⁹.

W wyniku pożarów zniszczone zostały setki bibliotek w całej Polsce. W Poznaniu spalony został gmach Biblioteki Raczyńskich i Biblioteka Katedralna. W ogniu przepadło wiele książek żydowskich. W 1940 r. niemieccy okupan-

²⁶ *Biblioteka Ordynacji Zamojskiej w Warszawie*, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Ordynacji_Zamojskiej_w_Warszawie [dostęp: 2019-01-25].

²⁷ *Biblioteka Załuskich*, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Biblioteka_Zaluskich [dostęp: 2019-01-25].

²⁸ *Historia zbiorów rękopisów*, Biblioteka Narodowa, 2019, <https://www.bn.org.pl/o-nas/zbiory-bn/zbiory/rekopisy/historia-zbiorow> [dostęp: 2019-01-25]; Kąkiel Małgorzata, *Biblioteki Narodowej dzieje dramatyczne*, „Przegląd”, 5 marzec 2018, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/biblioteki-narodowej-dzieje-dramatyczne/> [dostęp: 2019-01-25]; Mężyński Andrzej, *Kartka z dziejów Biblioteki Narodowej podczas II wojny światowej*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 2003, R. 35, s. 67–80.

²⁹ Lewak Adam, Lipska Anna M., Sokol Irene M., *The archives and libraries of Warsaw during World War II, 1939–1945*, „The Polish Review”, 1962, Vol. 7, no. 2, p. 3–39.

Zdj. 3. Urna z popiołami rękopisów i starodruków spalonych w 1944 r. w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich, przechowywana w Sali Wilanowskiej Pałacu Rzeczypospolitej w Warszawie. Źródło: <https://polona.pl/item/urna-z-popiolami-rekopisow-i-starodrukow-spalonych-przez-wojsko-niemieckie-w-roku-1944-w,NzQ4OTQ2MTE/2/#info:metadata> [dostęp: 2019-01-25].

ci podpalili księgozbiór założonej w 1930 r. największej uczelni talmudycznej na świecie — Jeszywas Chachmej Lublin (Lubelska Szkoła Mędrców). Spłonęła większość kolekcji składającej się z 22 000 książek z literatury rabinicznej i 10 000 czasopism³⁰.

II połowa XX w.

Lata 60. i 70. XX w. to czas szczególnie niespokojny w Azji. W czasie rewolucji kulturalnej w Chinach w latach 1966–1976 systematycznie niszczone książki niepoprawne politycznie. Wszystkie biblioteki były zamknięte przez różny czas między rokiem 1960 a 1970. Niektóre z księżnic zostały spalone³¹. Z kolei w Kambodży, w czasie reżimu Czerwonych Khmerów, w latach 1976–1979 spalono większość książek z założonej w 1924 r. przez Francuzów Biblioteki Narodowej w Phnom Penh. Ocalało tylko 20% zbiorów³².

Konflikt etniczny i religijny stał się przyczyną spalenia kolejnej księżnicy. W 1981 r. podpalono bibliotekę publiczną w mieście Jaffna na Sri Lance. Idea powstania biblioteki zrodziła się w 1933 r., w tym samym roku, w którym naziści spalili wiele książek, uznając je za antyniemieckie. Pomimo złej sytuacji gospodarczej na Sri Lance i wysokiego bezrobocia zdecydowano się na utworzenie Central Free Tamil Library, posiadającej dokumenty w wielu językach, m.in. tamilskim. Księżnicę otwarto w 1934 r., a doradcą w sprawie jej organizacji był, uważany za ojca bibliotekoznawstwa, profesor Shiyali Ramamrita Ranganathan, będący w tym czasie dyrektorem biblioteki na Uniwersytecie w Delhi. Była to jedna z najlepszych kolekcji literatury w Azji Południowej, w której znajdowały się m.in. antyczne książki i manuskrypty. W 1981 r. biblioteka została spalona przez policję syngalezką w czasie konfliktu, który wybuchł między zamieszkującymi północ Sri Lanki Tamilami (hinduiści) a będącymi w większości Syngalezami z południa kraju (buddyści). Zniszczonych zostało prawie 100 000 woluminów i bezcennych manuskryptów związanych z tamilską historią i literaturą. Policja syngaleska nie pozwoliła uratować z ognia żadnego dokumentu. Spłonęły niezwykle rzadkie zbiory, np. miniaturowa edycja Ramayany czy też mikrofilmy dwujęzycznego czasopisma publikowanego przez misjonarzy na początku XX w.³³

Koniec XX w. był okresem niepokoju w Europie. W 1989 r. w Rumunii w czasie obalania dyktatury Nicolae Ceausescu na oczach widzów całego świata spalona została Centralna Biblioteka Uniwersytetu w Bukareszcie. Spłonęło ponad 500 000 woluminów, w tym 12 000 książek bibliofilskich oraz 3700 rękopisów wybitnych przedstawicieli kultury rumuńskiej, takich jak np. Mircea Eliade.

³⁰ *Jeszywas Chachmej Lublin*, Wikipedia, 2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jeszywas_Chachmej_Lublin [dostęp: 2019-01-25].

³¹ Lee-Hsia Hsu Ting, *Chinese Libraries during and after the Cultural Revolution*, „The Journal of Library History”, 1981, Vol. 16, no. 2, p. 417–434.

³² *National Library of Cambodia*, Wikipedia, 2019, https://en.wikipedia.org/wiki/National_Library_of_Cambodia [dostęp: 2019-01-25]; Evald Pierre, *Libraries in Cambodia during Khmer Rouge*, 2004, http://www.pierreevald.dk/library_files/cambodia.htm [dostęp: 2019-01-25].

³³ Ganesan Sundra, *The Burning of the Jaffna Public Library by the Police in 1981-1*, DBSJeyaraj.com, 2013, <http://dbsjeyaraj.com/dbsj/archives/16896> [dostęp: 2019-01-25].

W 1990 r. zwrócono się z prośbą do rządów i organizacji o pomoc w odbudowie biblioteki. W ciągu kilku lat udało się uzyskać 100 000 woluminów od osób i instytucji z Rumunii oraz ponad 800 000 darów z całego świata³⁴.

W 1992 r., podczas oblężenia Sarajewa przez Bośniackich Serbów pod wodzą Radovana Karadžića i Ratko Mladića (sądzonych potem za zbrodnie wojenne), od rakiet serbskich spłonęła Narodowa i Uniwersytecka Biblioteka Bośni i Hercegowiny. Budynek, który nie miał żadnego znaczenia militarnego, został całkowicie zniszczony w ogniu. Gmach księżnicy zaprojektował architekt austriacki w 1894 r., w czasie przynależności Bośni-Hercegowiny do cesarstwa austro-węgierskiego. Budynek wzniesiono w stylu pseudo-mauretańskim i początkowo mieścił się w nim ratusz miejski. Po II wojnie światowej gmach przeznaczono na bibliotekę, w której przechowywano ponad 2 000 000 woluminów, w tym ponad 150 000 rzadkich książek i manuskryptów, będących świadectwem współistnienia w regionie wielu kultur. Kolekcja zawierała dokumenty w językach: łacińskim, greckim, tureckim, starosłowiańskim, arabskim, perskim, hebrajskim, a także włoskim, francuskim, rosyjskim, niemieckim, węgierskim i wielu innych. Biblioteka bombardowana z serbskich pozycji płonęła przez 3 dni. Pod ostrzałem snajperów bibliotekarze i ochotnicy utworzyli żywy łańcuch wokół gmachu, aby wynosić książki z płonącego budynku. Jeden z bibliotekarzy został zabity. Większość zbiorów przepadła w płomieniach, w tym oryginalne dokumenty z czasów imperium osmańskiego i monarchii austro-węgierskiej. Ocalało tylko około 10% kolekcji. Rekonstrukcja budynku została zakończona w 2014 r., głównie dzięki finansom Unii Europejskiej oraz pomocy darczyńców z całego świata³⁵.

W czasie wojny jugosłowiańskiej w ramach czystek etnicznych niszczone dziedzictwo wieloreligijnej i wielokulturowej Bośni i Hercegowiny, podpalając biblioteki w innych miejscach. Spalono m.in. Sarajevo Oriental Institute, który posiadał jedną z największych kolekcji islamskich i żydowskich manuskryptów oraz dokumentów osmańskich w tej części Europy. Spalonych zostało ponad 500 oprawionych manuskryptów w języku arabskim, perskim, hebrajskim, *aljamiado* (bośniacki słowiański pisany w alfabecie arabskim), 7000 dokumentów osmańskich. W historycznym mieście Mostar na terenie Hercegowiny spalone zostały: Biblioteka Uniwersytetu, kolekcja książek i dokumentów w Muzeum Hercegowiny oraz 50 000 książek w bibliotece arcybiskupstwa kościoła katolickiego³⁶.

³⁴ *Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”*, 2019, <http://www.bcub.ro/home/istoric> [dostęp: 2019-01-25].

³⁵ Schwartz Stephen, *Libraries burning: From Sarajevo to Mosul*, 2015, https://www.huffingtonpost.com/stephen-schwartz/libraries-burning-from-sarajevo-mosul_b_6749898.html [dostęp: 2019-01-25]; Husseinovic Samir, Arbutina Zoran, *Burned library symbolizes multiethnic Sarajevo*, „Deutsche Welle”, 2012, <https://www.dw.com/en/burned-library-symbolizes-multiethnic-sarajevo/a-16192965> [dostęp: 2019-01-25]; Ovcina Ismet, *What did the National and University Library of Bosnia and Herzegovina lose after 25/26th August 1992?*. In: Collier Mel (ed.), *What do we lose when we lose a library?: proceedings of the conference held at the KU Leuven 9–11 September 2015*, Leuven, 2016, s. 77–82.

³⁶ Riedlmayer Andras, *Libraries are not for burning: international librarianship and the recovery of the destroyed heritage of Bosnia and Herzegovina*, 1995, <http://origin-archive.ifla.org/IV/ifla61/61-riea.htm> [dostęp: 2019-01-25]; Riedlmayer Andrés, *Erasing the Past: The Destruction of Libraries and Archives in Bosnia-Herzegovina*, „Middle East Studies Association Bulletin”, 1995, Vol. 29, no. 1, p. 7–11.

Zdj. 4. Pożar Narodowej i Uniwersyteckiej Biblioteki Bośni i Hercegowiny podczas oblężenia Sarajewa w 1992 r. Źródło: Huseinovic Samir, Arbutina Zoran, *Burned library symbolizes multiethnic Sarajevo*, „Deutsche Welle”, 2012, <https://www.dw.com/en/burned-library-symbolizes-multiethnic-sarajevo/a-16192965> [dostęp: 2019-01-25].

XXI w.

Nie mniej tragiczny dla bibliotek okazał się początek wieku XXI. W czasie zaledwie kilkunastu lat w wyniku pożarów powstałych z winy człowieka zniknęło bezpowrotnie wiele unikalnych kolekcji w Afryce, na Bliskim Wschodzie i w Europie. W 2011 r. w czasie niepokoїв w Egipcie podpalona została biblioteka Institute of Egypt, mieszcząca się w budynku obok Placu Tahrir w centrum Kairu. Instytut był centrum badawczym założonym przez Napoleona w czasie podboju Egiptu w końcu XVIII w. W kolekcji znajdowało się prawie 200 000 rzadkich książek, manuskryptów i czasopism. Najważniejszym dokumentem przechowywanym w instytucie i ocalałym z pożaru było 24-tomowe ręcznie pisane dzieło *Description de l’Egypte*, zapoczątkowane w czasie francuskiej okupacji Egiptu z lat 1798–1801. *Description...* tworzyło przez 20 lat 150 francuskich naukowców i badaczy, którzy zamieścili w dziele opisy egipskich zabytków, cywilizacji starożytnej i współczesnego życia w Egipcie w XIX w. Ogień podłożono w czasie starć między protestującymi a wojskiem egipskim. Rząd twierdził, że manifestanci rzucili na budynek koktajle Mołotowa, z kolei demonstranci obwiniali armię. Ochotnicy uratowali z płonącego budynku około 30 000–40 000 woluminów. Zniszczony został m.in. *Atlas of Lower and Upper Egypt* z 1752 r., *Atlas Handler* z 1842 r. i wiele innych publikacji. W wyniku pożaru spalonych zostało wiele unikalnych zasobów, mających znaczenie dla badaczy egipskiej histo-

rii, studiów arabskich i egiptologii. Dodatkowo podczas akcji gaśniczej spora część niespalonych zbiorów została stracona wskutek zalania wodą³⁷.

W 2012 r. powiązani z Al-Kaidą rebelianci islamscy podłożyli ogień pod Ahmad Baba Library w Timbuktu w Mali. W starej bibliotece oraz w wybudowanym w 2009 r. Ahmad Baba Institute, który otrzymał imię po uczonym z przełomu XVI/XVII w., znajdowało się prawie 30 000 bezcennych skatalogowanych i zbadanych manuskryptów. Najstarszy dokument pochodził z 1204 r., z czasów kiedy miasto stało się miejscem nauczania islamskiego na szlaku karawan. Manuskrypty przybywały do Timbuktu z Afryki Północnej i Egiptu, a badacze kopiowali je, aby dodać je do swych bibliotek. Większość dokumentów była w języku arabskim, niektóre w językach afrykańskich, inne w hebrajskim. Manuskrypty z dziedziny astronomii, poezji, muzyki, gramatyki, medycyny, wydania Koranu i hadisów, teksty sufickie, prace z zakresu prawa islamskiego czy kroniki historyczne stanowiły unikalny zbiór na temat średniowiecznej historii Afryki Subsaharyjskiej i przetrwały w Timbuktu przez stulecia, także okres kolonializmu francuskiego. Dokumenty te obalały mity mówiące o tym, że Czarna Afryka posiada tylko historię mówioną. Podczas wycofywania się z miasta rebelianci spalili na dziedzińcu instytutu około 4000 rękopisów, w tym XIV i XV-wieczne dzieła z zakresu fizyki, chemii i matematyki³⁸. Wcześniej około 300 000 manuskryptów znajdujących się w różnych bibliotekach w Timbuktu przeniesiono do bezpiecznych kryjówek w prywatnych mieszkaniach, a następnie wywieziono do Bamako, stolicy kraju, która nie została opanowana przez islamistów³⁹.

Napięcia religijne spowodowane trwającą w sąsiedniej Syrii wojną i związana z tym przemoc skierowana w stronę mniejszości chrześcijańskiej, stały się powodem podpalenia biblioteki w Trypolisie na północy Libanu. W 2014 r. spłonęła tam historyczna Al Sa'eh Library, jedna z największych w kraju prywatna kolekcja należąca do duchownego greckiego kościoła prawosławnego, z której korzystali wszyscy mieszkańcy miasta. Biblioteka została podpalona przez ekstremistów religijnych po rzekomym znalezieniu w jednej z książek pamfletu obrażającego islam i proroka Mahometa. Spłonęło prawie 78 000 pozycji, składających się na unikalną kolekcję muzułmańskich i chrześcijańskich książek i manuskryptów⁴⁰.

³⁷ *Cairo institute burned during clashes*, „The Guardian”, 19 Dec 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/dec/19/cairo-institute-burned-during-clashes> [dostęp: 2019-01-25].

³⁸ *Timbuktu library torched*, „Daily Beast”, 2012, <https://www.thedailybeast.com/timbuktu-library-torched> [dostęp: 2019-01-25]; Harding Luke, *Timbuktu major: Mali rebels torched library of historic manuscripts*, „The Guardian”, 28 Jan 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/jan/28/mali-timbuktu-library-ancient-manuscripts> [dostęp: 2019-01-25].

³⁹ Niezwykła historia bibliotekarzy, którzy wywieźli bezcenne manuskrypty ze zdobytego przez islamistów miasta, opisana została w dwóch książkach: Joshui Hammera, *Hardcorowi bibliotekarze z Timbuktu: historia ludzi, którzy przeżyli terrorystów Al-Kaidy*, Warszawa 2017 oraz Charliego Englisha, *Przemytlicy książek z Timbuktu*, Poznań 2018.

⁴⁰ *Thousands of books, manuscripts torched in fire at historic Lebanese library*, Russia Today, 5 Jan 2014, <https://www.rt.com/news/library-fire-lebanon-violence-176/> [dostęp: 2019-01-25]; Erasmus, *The acrid smell of*

Podobny los spotkał biblioteki w Mosulu na północy Iraku, spalone podczas okupacji miasta przez bojowników tzw. Państwa Islamskiego. W 2014 r. podpalono Bibliotekę Centralną Uniwersytetu w Mosulu, która była jedną z najlepszych księżnic Bliskiego Wschodu. Posiadała liczącą 1 000 000 woluminów, jedną z największych kolekcji literatury w tym regionie, setki tysięcy antycznych dokumentów i historycznych map, a najcenniejszym egzemplarzem był Koran z IX w. Ponadto w zasobach biblioteki znajdowały się najnowsze wydawnictwa z dziedziny: filozofii, prawa, historii świata, literatury i sztuk pięknych, z czego 600 000 książek w języku arabskim, a pozostała w większości w języku angielskim. W czasie 21 miesięcy, w których tzw. Państwo Islamskie władało miastem, kampus uniwersytecki znajdujący się nad rzeką Tygrys został najpierw zamknięty, a potem podpalony⁴¹.

W 2015 r. członkowie tzw. Państwa Islamskiego spalili bibliotekę publiczną w Mosulu, która powstała w 1921 r. i posiadała w swojej kolekcji: manuskrypty osmańskie, pierwsze książki drukowane w antycznym języku syryjskim wydane w XIX w., stare periodyki i wiele cennych artefaktów, m.in. przyrządy nawigacyjne. Spłonęło 8000 książek i manuskryptów, w tym obiekty znajdujące się na Liście UNESCO, kolekcja irackich gazet z początku XX w., mapy i zbiory z czasów osmańskich. Biblioteka była już wcześniej zniszczona w 2003 r. podczas drugiej inwazji USA na Irak⁴².

burning books, „The Economist”, Jan 6th 2014, <https://www.economist.com/erasmus/2014/01/06/the-acrid-smell-of-burning-books> [dostęp: 2019-01-25]; *Lebanese library torched after blasphemy accusation*, „World Watch Monitor”, January 7, 2014, <https://www.worldwatchmonitor.org/2014/01/lebanese-library-torched-after-blasphemy-accusation/> [dostęp: 2019-01-25]; *Torched library an irreparable blow to Lebanese culture*, „The Conversation”, January 10, 2014, <https://theconversation.com/torched-library-an-irreparable-blow-to-lebanese-culture-21894> [dostęp: 2019-01-25]; Elgot Jessica, *Lebanon library torched, 78000 books burned by islamists*, 2014, https://www.huffingtonpost.co.uk/2014/01/05/tripoli-library-burned_n_4543928.html?guccounter=1&guce_referrer_us=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_cs=lc3vtkWtV74uHv7iPsF9DA [dostęp: 2019-01-25].

⁴¹ Mottram Linda, Agius Connie, *Volunteers rescue thousands of books from Mosul library destroyed by Islamic State*, ABC, 20 Sep 2017, <https://www.abc.net.au/news/2017-09-15/volunteers-save-thousands-of-books-from-mosul-library/8949496> [dostęp: 2019-01-25]; Ensor Josie, *In Mosul, the library that Isis torched rises slowly from the ashes*, „The Telegraph”, 27 May 2018, <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/05/27/mosul-library-isis-torched-rises-slowly-ashes/> [dostęp: 2019-01-25]; Buchanan Rose Troup, Saul Heather, *Isis burns thousands of books and rare manuscripts from Mosul's libraries*, „Independent”, 25 February 2015, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-burns-thousands-of-rare-books-and-manuscripts-from-mosuls-libraries-10068408.html> [dostęp: 2019-01-25]; Wright Robin, *Mosul's Library without books*, „The New Yorker”, 2017, <https://www.newyorker.com/news/news-desk/mosuls-library-without-books> [dostęp: 2019-01-25].

⁴² Schwartz Stephen, *Libraries burning: From Sarajevo to Mosul*, 2015, https://www.huffingtonpost.com/stephen-schwartz/libraries-burning-from-sarajevo-mosul_b_6749898.html [dostęp: 2019-01-25]; *Isis burns thousands of books and rare manuscripts from Mosul's libraries*, „Independent”, 25 February 2015, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-burns-thousands-of-rare-books-and-manuscripts-from-mosuls-libraries-10068408.html> [dostęp: 2019-01-25]; Fadhil Muna, *Isis destroys thousands of books and manuscripts in Mosul libraries*, „The Guardian”, 26 Feb 2015, <https://www.theguardian.com/books/2015/feb/26/isis-destroys-thousands-books-libraries> [dostęp: 2019-01-25]; *ISIS burning books at Iraq libraries and loading artifacts onto refrigerated trucks at night, residents say*, „National Post”, 2015, <https://nationalpost.com/news/world/israel-middle-east/isis-burning-books-at-iraq-libraries-and-loading-artifacts-onto-refrigerated-trucks-at-night-residents-say> [dostęp: 2019-01-25]; Solo Kay, *ISIS Destroys Library in Mosul, Burning Thousands of Rare Manuscripts, Artifacts*, Inquisitr,

Zdj. 5-6. Ruiny Biblioteki Uniwersytetu w Mosulu, po spaleniu jej przez ISIS w 2014 r.
Źródło: Mottram Linda, Agius Connie, *Volunteers rescue thousands of books from Mosul library destroyed by Islamic State*, ABC, 20 Sep 2017, <https://www.abc.net.au/news/2017-09-15/volunteers-save-thousands-of-books-from-mosul-library/8949496> [dostęp: 2019-01-25].

Nawet w krajach, gdzie obecnie nie mają miejsca konflikty zbrojne, dochodzi do niszczenia kolekcji bibliotecznych. Podpalenie stało się prawdopodobnie przyczyną pożaru, który wybuchł w 2015 r. w Bibliotece Instytutu Informacji Naukowej Nauk Społecznych przy Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie, drugiej co do wielkości zbiorów książnicy w Rosji i największym w kraju ośrodku informacji naukowej w dziedzinie nauk społecznych i humanistycznych. Biblioteka została założona w 1918 r. i wzorowano ją na Bibliotece Kongresu. W budynku znajdowało się ponad 14 000 000 woluminów, w tym starodruki i rzadkie publikacje od XVI do XX w., zbiór dokumentów: Ligii Narodów, ONZ, UNESCO, parlamentu USA, Wielkiej Brytanii, Włoch, a także kolekcja książek w językach słowiańskich. W ogniu spłonęło 2 000 000 bezcennych pozycji⁴³.

Przyczyną pożaru, który wybuchł w 2016 r. w jednej z bibliotek akademickich w Republice Południowej Afryki, stały się demonstracje studentów. Młodzi ludzie, protestujący przeciwko podwyższeniu opłat i wzrastającym kosztom utrzymania, byli podejrzani o podpalenie jednej z najlepszych w kraju bibliotek prawniczych, która mieściła się na kampusie Howard College Uniwersytetu KwaZulu-Natal w Durbanie. W płomieniach zniszczone zostały m.in. bezcenne publikacje z XVII w., z czasów formowania się nowoczesnego prawa południowoafrykańskiego. Potępiając ostro to wydarzenie, porównano je do spalania książek przez nazistów⁴⁴.

Ochrona zbiorów bibliotecznych

Po dwóch wojnach światowych w XX w. i olbrzymich stratach w zakresie dóbr kultury, społeczność międzynarodowa próbowała zapobiec niszczycielskim skutkom działań wojennych w przyszłości. W 1954 r. podpisano w Hadze *Konwencję o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego*⁴⁵, w myśl której dobrami kultury są m.in. rękopisy, książki, gmachy wielkich bibliotek. Konwencja zabrania używania obiektów dziedzictwa kulturowego do celów militarnych. Z kolei podpisa-

2015, <https://www.inquisitr.com/1872585/isis-destroys-library-in-mosul-burning-rare-manuscripts-artifacts/> [dostęp: 2019-01-25].

⁴³ Schwarzenberg-Czerna Urszula, *W Moskwie płonie biblioteka z 14 milionami bezcennych książek. Strażacy walczą o budynek*, „Na temat”, 31 stycznia 2015, <http://natemat.pl/131855,w-moskwie-plonie-biblioteka-z-14-milionami-bezcennych-ksiazek-strazacy-walczą-o-budynek> [dostęp: 2019-01-25]; *Olbrzymi pożar w Moskwie. Płonęła jedna z największych bibliotek Rosji*, TVN24, 1 lutego 2015, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/pozar-w-moskwie-splonela-jedna-z-najwiekszych-bibliotek,511055.html> [dostęp: 2019-01-25].

⁴⁴ Makoni Munyaradzi, *Law library torched, students arrested in fees protests*, „University World News”, 2016, iss. 427, <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20160909125708846> [dostęp: 2019-01-25]; *Durban Students Lament the Burning of Well Known UKZN Law Library*, SAPeople, 2016, <https://www.sapeople.com/2016/09/07/durban-students-lament-burning-well-known-ukzn-law-library/> [dostęp: 2019-01-25]; Withnall Adam, *Library torched in 'Nazi-style' book burning after student 'raped by police' in South Africa University fee protests*, „Independent”, 7 September 2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/africa/ukzn-south-africa-university-protests-nazi-style-library-book-burning-rape-brutality-a7230296.html> [dostęp: 2019-01-25].

⁴⁵ Konwencja ratyfikowana przez Polskę w 1957 r.

na w 1972 r. *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*⁴⁶ objęła swoją ochroną m.in. budowle mające wyjątkową wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki. Takie dobra kulturalne muszą być zachowane jako element światowego dziedzictwa ludzkości. Niestety zapisy konwencji międzynarodowych nie uchroniły wielu bibliotek przed zniszczeniem w trakcie konfliktów zbrojnych i zamieszek, a bieżące wydarzenia wskazują na nieskuteczność dotychczasowych regulacji prawnych. Celem agresji w drugiej połowie XX w. stały się biblioteki w Bukareszcie, Sarajewie, Kairze, Timbuktu, Trypolisie czy Mosulu. Wspólnota międzynarodowa, chcąc zapobiec niszczeniu dziedzictwa kulturowego na masową skalę, musi skutecznie ścigać i karać sprawców ataków na obiekty kulturalne, zgodnie z zasadami międzynarodowego prawa karnego⁴⁷.

Niezależnie od prawnej ochrony dóbr kultury, wszystkie współczesne biblioteki, w tym szczególnie instytucje posiadające unikalne zbiory, powinny podejmować działania profilaktyczne, tworząc plany na ewentualność katastrof czyli nieoczekiwanych zdarzeń o destrukcyjnych następstwach dla zasobów bibliotecznych. Od lat 70. XX w. w bibliotekarstwie światowym powstawanie programów na wypadek katastrof, takich jak np. pożary, jest uważane za podstawowy warunek dobrego zarządzania biblioteką⁴⁸. O treści planu na wypadek katastrofy decydują wielkość i złożoność kolekcji bibliotecznych⁴⁹. Program na wypadek katastrofy w bibliotece powinien obejmować m.in. plany rozmieszczenia i zestawienie najcenniejszych obiektów w kolekcji, które będą mieć pierwszeństwo w ratowaniu. Opracowując listę zasobów, które należy chronić lub zabezpieczyć w pierwszej kolejności, należy brać pod uwagę m.in. materialną wartość zbiorów, ich unikalność i niemożność ich zastąpienia. Priorytetowe obiekty przeznaczone do ratowania to np.: kolekcje starodruków, fotografii, unikatowe wydawnictwa zagraniczne⁵⁰.

Ważnym etapem planu na wypadek katastrofy są także informacje na temat odzyskiwania i ratowania zasobów bibliotecznych, np. metody suszenia zbiorów po zalaniu ich w trakcie gaszenia pożaru⁵¹.

Jednak nawet konwencje międzynarodowe i najlepsze zabezpieczenia przeciwpożarowe nie są w stanie uchronić unikalnych kolekcji przed destrukcyjnymi działaniami fanatyków religijnych, przestępców wojennych czy wandalii. W czasach przemian istnieje silna pokusa niszczenia przeszłości, a przeszłość często mieści się w bibliotekach. Jedną z cech charakterystycznych wszelkich reżimów

⁴⁶ Konwencja została uchwalona przez UNESCO w Paryżu w 1972 r., weszła w życie w 1975 r. Ratyfikowało ją ponad 190 państw, w tym Polska (w 1976 r.).

⁴⁷ Zob. Strykowska Sylwia, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w działalności międzynarodowych trybunałów karnych*, „Adam Mickiewicz University Law Review”, 2016, Vol. 6, s. 211–227.

⁴⁸ Zyska Bronisław, *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem*. T. 3, *Działania profilaktyczne w bibliotece*, Katowice, 1994, s. 168.

⁴⁹ Tamże, s. 173.

⁵⁰ Tamże, s. 175.

⁵¹ Tamże, s. 179–180.

i totalitarnych ideologii jest ograniczanie wolnego słowa przez cenzurę, a niszczenie bibliotek przez religijnych czy etnicznych ekstremistów jest formą manipulacji pamięcią historyczną.

Spalenie Biblioteki Aleksandryjskiej w starożytności uważane jest za największą stratę antycznej kultury. Książnica miała gromadzić całą wiedzę ludzkości, ale w efekcie stała się ikonicznym symbolem destrukcji wiedzy. W 2002 r. w Aleksandrii otwarta została Bibliotheca Alexandrina, kontynuatorka tradycji starożytnej książnicy. W czasie Arabskiej Wiosny w 2011 r., podczas niepokojów i licznych demonstracji w kraju, młodzi Egipcjanie otoczyli budynek biblioteczny trzymając się za ręce i tworząc żywy łańcuch, aby chronić instytucję przed grabieżą i spaleniem⁵². Bibliotheca Alexandrina nie podzieliła tragicznego losu swej poprzedniczki dzięki działaniom ludzi, którzy mieli świadomość, że dzięki bibliotekom społeczeństwo zachowuje swoje dziedzictwo kulturalne. Książki są nośnikami cywilizacji i bez nich rozwój byłby niemożliwy. Nieważne, w jakiej formie i na jakich nośnikach książki przetrwają, ale trudno wyobrazić sobie świat bez nich, jak w ponurej wizji przyszłości stworzonej w powieści Raya Bradbury'ego *451° Fahrenheit*⁵³.

Bibliografia

- Bieńkowska Barbara [et al.], *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku. Wstępny raport o stanie wiedzy*, Warszawa 1994.
- Boissoneault Lorraine, *A Brief History of Book Burning, From the Printing Press to Internet Archives*, Smithonian.com, 2017, <https://www.smithsonianmag.com/history/brief-history-book-burning-printing-press-internet-archives-180964697/> [dostęp: 2019-01-25].
- Canfora Luciano, *Vanished library: a Wonder of the Ancient World*, London 1991.
- Collier Mel (ed.), *What do we lose when we lose a library?: proceedings of the conference held at the KU Leuven 9–11 September 2015*, Leuven, 2016.
- El-Abbadi Mostafa A., Fathallah Omnia M. (eds.), *What happened to the Ancient Library of Alexandria?*, Leiden 2008.
- Knuth Rebecca, *Burning Books and Leveling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction*, Westport 2006.

⁵² Rose Alexander, *Library of Alexandria saved by the youth of Egypt*, The Long Now Foundation, 2011, <http://blog.longnow.org/02011/02/17/library-of-alexandria-saved-by-the-youth-of-egypt/> [dostęp: 2019-01-25]; Haven Cynthia, *Human chain protects the Library of Alexandria*, The Book Haven, 2011, <https://bookhaven.stanford.edu/2011/02/human-chain-protects-the-library-of-alexandria-a-report-from-the-most-intelligent-man-in-egypt/> [dostęp: 2019-01-25]; Page Benedicte, *Alexandria youth 'protecting library from looters'*, „The Guardian”, 1 Feb 2011, <https://www.theguardian.com/books/2011/feb/01/alexandria-youth-protecting-library> [dostęp: 2019-01-25].

⁵³ Wydana w 1953 r. powieść *451° Fahrenheit* (oryg. ang. *Fahrenheit 451*) przedstawia świat, w którym książki są zakazane i palone. Tytuł odnosi się do temperatury, w której według autora pali się papier (451 stopni Fahrenheit czyli 223 stopnie Celsjusza). W rzeczywistości, obok wartości zbliżonych do 223 stopni Celsjusza, inne źródła podają, że temperatura zapłonu papieru w zależności od jakości papieru wynosi około 450 stopni Celsjusza.

Knuth Rebecca, *Libricide: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*, Westport 2003.

MacLeod Roy (ed.), *The library of Alexandria: centre of learning in the ancient world*, London; New York 2010.

Polastron Lucien X., *Books on Fire: The Destruction of Libraries throughout History*, Rochester 2007.

Raven James (ed.), *Lost Libraries: The Destruction of Great Book Collections Since Antiquity*, Houndmills [et al.] 2004.

Zyska Bronisław, *Katastrofy w bibliotekach*, „Folia Bibliologica”, 1994/1995, Vol. 42/43, s. 23–39, <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=20021&from=publication> [dostęp: 2019-01-25].

Zyska Bronisław, *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem. T. 3, Działania profilaktyczne w bibliotece*, Katowice 1994.

Burning libraries – the destruction of cultural heritage

Abstract: The article presents the problem of setting fire to libraries, from ancient to modern times, with particular reference to the 20th and 21st centuries. Library fires were often planned destruction of cultural heritage and traces of the past. The libraries were also burned by invaders during armed conflicts. The destruction of libraries around the world and ways to protect libraries from fire are discussed. **Keywords:** destruction of libraries, library fires, book burning, unique collections of libraries, protection of library collections.

